

Архівні фонди наукової спадщини України: історія формування, інформаційний потенціал, вектори розвитку в цифрову епоху

7 жовтня 2020 р. у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації» відбувся семінар «Архівні фонди наукової спадщини України: історія формування, інформаційний потенціал, вектори розвитку в цифрову епоху». У його роботі взяли участь фахівці з архівознавства, джерелознавства, історії науки, зокрема, співробітники інститутів архівознавства та рукопису, відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків НБУВ, Інституту історії України НАН України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Харківської державної академії культури. Семінар проходив з дотриманням усіх заходів безпеки, рекомендованих МОЗ України у період пандемії Covid-19. До обговорення на семінарі було подано 29 доповідей.

Із привітальним словом виступила керівник семінару, директор Інституту архівознавства НБУВ, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України **Л. М. Яременко**, яка окреслила коло тем, що пропонувалися до обговорення, акцентувала увагу на суспільній значущості цифрової трансформації архівної діяльності.

У своїй доповіді **Л. М. Яременко** зосередилася на висвітленні провідних теоретичних і науково-прикладних аспектів діяльності архівних підрозділів НАН України, на формуванні наукових документних комплексів у цифрову епоху. Спираючись на документи Державної архівної служби України, розроблену Кабінетом Міністрів України «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр.» доповідка окреслила комплекс заходів, спрямованих на інформатизацію архівної справи, на максимально повне задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, на розширення доступу до документної інформації Національного архівного фонду. Значну увагу **Л. М. Яременко** приділила перспективним напрямкам роботи архівних підрозділів установ НАН України в сучасних умовах: пришвидшене оцифрування описів документів фондів наукових академічних установ та надання доступу до них в онлайн-режимі; організація формування і забезпечення гарантованого доступу і збереженості документів Архівного фонду НАН України як важливої і цінної складової Національного архівного фонду, вітчизняної та світової культурної спадщини; популяризація архівних документів до пам'ятних дат, подій в історії української науки, НАН України та ювілеїв визначних осіб в історії України, зокрема і через постійне представлення документних джерел на веб-сайтах наукових установ НАН України.

Про актуальні тенденції розвитку архівної справи йшлося у доповіді старшого наукового співробітника

Інституту архівознавства НБУВ, кандидата історичних наук **Л. Ф. Приходько**. Доповідка відзначила, що динаміка процесів інформатизації і цифровізації, посилення їх ролі в соціумі докорінно змінюють організацію архівної справи України, актуалізують потребу забезпечення її інноваційного розвитку. Нині зазнають змін терміносистема, історіографія (особливо іншомовний сегмент), теорія і методологія архівної науки. Активно опрацьовуються питання електронного й аудіовізуального архівування, правового забезпечення розвитку архівної справи та діловодства; здійснюється інформатизація та цифровізація архівної справи; створюються стандарти і формати роботи з цифровими та оцифрованими документами. Серед ключових проблем розвитку сучасного архівознавства **Л. Ф. Приходько** виокремила: розроблення нормативних документів, методичних матеріалів для легітимного супроводу архівних процесів, віднесення архівних документів до об'єктів авторського і суміжних прав, встановлення авторів і прав власників виключних прав на ці об'єкти, визначення правових особливостей укладання з ними договорів; реалізація різних форм удоступнення архівних документів з використанням цифрових технологій. Вирішення саме цих питань, на думку доповідки, забезпечить умови повноцінного функціонування архівної спадщини України – Національного архівного фонду на основі системного удосконалення організації, формування, збереженості, актуалізації його документальних комплексів.

Підвищений інтерес у присутніх викликала доповідь наукового співробітника НБУВ **О. В. Січової** про організацію роботи архівів в умовах карантинних заходів, спричинених пандемією COVID-19, забезпечення більш широкого доступу до архівної інформації. Доповідка відзначила, що вітчизняні архівні установи активно розробляють заходи щодо розширення доступу до електронних баз даних, розміщених на онлайн-платформах (зокрема, введено у дію платформу «Archium» (ЩДАГО України), реалізується проєкт «Е-Архів» (ДАКО) та ін.); розвитку інформування про свою діяльність у мережі Інтернет: повідомляють про надходження документних ресурсів, вводиться форма обслуговування онлайн, зокрема з метою забезпечення діяльності колегіальних органів. Останнім часом активно впроваджується перехід від фізичної комунікації до безконтактної за допомогою спеціальних сервісів для проведення консультацій, семінарів (вебінарів), відеоконференцій та ін. Українські архіви також підтримали ініціативи міжнародних організацій про збереження інформації, боротьбу з епідемією у всіх сферах і на всіх рівнях життєдіяльності суспільства, держави.

Старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук **Н. Г. Кашеєва** висвітлювала питання розвитку цифрових ре-

сурсів значного за своїм обсягом порталу Федерально-го архіву Німеччини у м. Берлін (ФРН). Доповідачка представила інформацію про розвинуту інформаційну систему порталу, яка забезпечує доступ до всієї довідкової інформації, уможлиблює пошук у всіх доступних записках Федерального архіву, надає доступ до тематично організованих ресурсів, до системи бібліотечної інформації у 5 філіалах цього архіву тощо.

Молодший науковий співробітник НБУВ **У. В. Романів** здійснила аналіз наукових публікацій видання «Архіви України» за період 2016–2020 рр., а аспірантка факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури **М. Г. Плешакова-Борвинська** дослідила проблеми цифровізації архівних служб на виробничих підприємствах.

За напрямом роботи семінару з наукового дослідження архівних фондів наукових установ України оприлюднили свої доповіді співробітники ІА НБУВ: молодший науковий співробітник **О. В. Березовська** – про інформаційний потенціал архівних документів Інституту хімії високомолекулярних сполук НАН України як джерела з історії становлення установи у 1961–1965 рр.; молодший науковий співробітник **І. Г. Кіржаєва** – про історію Акліматизаційного музею у Києві, роль академіка М. Ф. Кашенка у створенні та функціонуванні музею у 1918–1933 рр. Завідувачка відділу історії академічної науки, кандидат історичних наук **Г. В. Індиченко** доповіла про документальні дослідження співробітництва АН УРСР з німецькими науководослідними установами у 1961–1965 рр. Старший науковий співробітник, кандидат філософських наук **О. І. Вербіцька** проаналізувала документальні ресурси архівних фондів установ різного відомчого підпорядкування та їхнє інформативне наповнення для вивчення історії розвитку шевченкознавства в НАН України періоду 1918–1965 рр. Завідувач відділу археографії, кандидат історичних наук **Ю. В. Булгаков**, спираючись на документальну спадщину академіка А. Д. Коваленка, поінформував присутніх про організовану цим вченим у червні 1960 р. наукову нараду представників АН УРСР і Державного науково-технічного комітету РМ УРСР з теплових напруг з метою координації наукових досліджень.

Головний науковий співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України, кандидат історичних наук **Р. О. Марценюк** у своєму виступі висвітлив інформативно насичені документальні ресурси про репресивну політику радянської влади, зокрема радянських карально-репресивних органів ГПУ–НКВС–НКДБ–МДБ–КДБ, у галузі науки, оприлюднив відомості про трагічні долі репресованих вітчизняних науковців. Серед презентованих джерел були: архівно-слідчі справи, інформаційно-аналітичні документи, складені для вищих органів влади та управління, оперативно-розшукові справи на діячів української науки, агентурні справи на осіб, які співпрацювали з радянськими органами безпеки.

Традиційно окремий напрям роботи семінару становили доповіді, в яких йшлося про розроблення комплексів джерел наукового та біографічного характеру діячів української науки і культури з їхніх особових архівних фондів. Зокрема, це доповіді старших наукових співробітників Інституту архівознавства НБУВ, кандидата історичних наук **С. М. Кіржаєва** і **К. Є. Новохатського** про дослідження архівної спадщини першого президента НАН України академіка В. І. Вернадського. Архівній спадщині низки відомих учених і діячів культури присвятили свої виступи провідні науковці Інституту рукопису і Інституту архівознавства НБУВ, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства: старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **О. П. Бодак**, директорка Інституту рукопису, кандидат історичних наук **О. П. Степченко**, молодший науковий співробітник ІР **Л. С. Щерба** – про О. М. Апанович; науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **Л. В. Гарбар** – про Н. Д. Полонську-Василенко; старший науковий співробітник УНДІАСД, кандидат історичних наук **О. Г. Гула** – про В. О'Коннор-Вілінську; старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **І. В. Клименко** – про О. С. Компан; завідувачка відділу джерелознавства ІР, кандидат історичних наук **Т. В. Коваль** – про Л. Є. Махновця; молодший науковий співробітник ІА **М. С. Коломієць** – про В. С. Пазенка; старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **Т. В. Міцан** – про Петра Панча; старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **А. М. Сукало** – про І. Багряного; старший науковий співробітник ІА, кандидат історичних наук **А. І. Шаповал** – про В. М. Перетца.

Значну увагу учасники семінару приділили дослідженню інформаційного потенціалу документних комплексів з історії України, зокрема рукописів XIV–XIX ст., що зберігаються в фондах Інституту рукопису НБУВ. Археографічні відомості про три польські латиномовні актові документи другої половини XIV ст. з коротким коментарем до їхнього змісту подав старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **Т. С. Горбач**; основні етапи підготовки наукового анотованого каталогу документальних комплексів актових джерел репрезентувала старший науковий співробітник ІР, кандидат історичних наук **С. В. Сохань**, інформаційний потенціал архівних документів з вивчення діяльності Законодавчої комісії 1767–1768 рр. розкрив старший науковий співробітник відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків, кандидат історичних наук **А. С. Мирончук**, історико-кодікологічний аспект вивчення нотних автографів висвітлив старший науковий співробітник ІР, кандидат філологічних наук **О. А. Іванова**. Наукові дослідження зазначених комплексів документальної історико-культурної спадщини, представленої документами Національного архівного фонду, переважна більшість з яких раніше не були у науковому обігу, виявили значний потенціал для подальшого вивчення.

Загалом, семінар пройшов в атмосфері продуктивного діалогу та плідного обміну думками. Його учасники відзначили актуальність в умовах світової пандемії коронавірусу створення інформаційних систем віддаленого використання архівних документів, довідково-пошукових засобів на джерельні ресурси, що мають не лише меморіальне значення, а й значно розширюють джерельну базу історичних досліджень. Була висловлена спільна думка про необхідність, окрім суто технологічної модернізації засобів архівних установ, подальшого формування стратегічних концептуальних засад, осучаснення методологій наукових досліджень і прак-

тичної роботи в архівній галузі, трансформації архівної сфери України відповідно до вимог цифрового сьогодення. Після завершення роботи семінару усі бажаючі отримали сертифікати учасників Конференції.

Лідія Яременко,

кандидат історичних наук,
директорка Інституту архівознавства НБУВ

Оксана Вербіцька,

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник ІА НБУВ

Суспільні функції наукометрії

Семінар «Бібліометричні технології та наукометричні дослідження» у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації» проходив у дистанційному режимі.

Необхідність оцінювання суспільної ефективності науки виникла одночасно з появою науки. Однак, розроблення теоретико-методологічного базису наукометрії як інструменту надання суспільству інформації про стан науки та її спроможність сприяти розвитку економіки, вирішенню соціальних завдань і сьогодні залишається актуальним.

Обґрунтуванню цього базису присвятили свої виступи завідуючий відділу НБУВ, кандидат технічних наук **Л. Й. Костенко** («Суспільство і наукометрія») і науковий співробітник НБУВ, кандидат наук із соціальних комунікацій **Т. В. Симоненко** («Якісні та кількісні підходи в наукометрії: подолання розриву»). Доповідачі наголосили, що в принципі суспільна функція є конкретизацією призначення соціальної системи й слугує для визначення раціональної організації її практичної діяльності в рамках даної системи. Для встановлення основних суспільних функцій наукометрії дослідниками використано філософські категорії загального, особливого та індивідуального. Такий методологічний підхід дав змогу у 70–80-х роках ХХ ст. розробити логічно обґрунтовану теорію бібліографознавства та виявити відповідні цим категоріям суспільні функції бібліографічної інформації – пошукову, комунікаційну та оцінювальну. Спорідненість бібліографічної й наукометричної проблематики дало змогу визначити основні функції наукометрії шляхом термінологічної конкретизації згаданої тріади функцій бібліографічної інформації. Першу суспільну функцію наукометрії, на переконання науковців, доцільно іменувати науковим декларуванням. Така назва впливає з її основного призначення – інформування суспільства про результати професійної діяльності як вчених, так і наукових колективів. Реалізація наукового декларування забезпечуєть-

ся бібліометричними профілями суб'єктів і об'єктів дослідницької діяльності, представлених у наукометричних платформах.

Другу суспільну функцію наукометрії фахівці назвали функцією кластеризації. Вона спрямована на впорядкування інформації про науковців за певними формальними ознаками для отримання цілісного уявлення про структуру наукового середовища (галузеву, відомчу, географічну тощо). Подібне призначення має комунікативна функція в бібліографії. Оцінювальна функція бібліографічної інформації призначена для розкриття змісту конкретного першоджерела. У випадку наукометрії оцінюванню підлягає результативність дослідницької діяльності вченого чи колективу. Сучасна методологія наукометрії потребує врахування як формальних (кількісних), так і експертних (якісних) оцінок результативності досліджень. Тому цю суспільну функцію доцільно іменувати наукометричною.

Науковці відзначили, що сьогодні спостерігається чітко виражена тенденція, згідно з якою якісні та кількісні підходи в наукометрії працюють значною мірою ізольовано один від одного. Для подолання цього розриву необхідно посилити увагу до теоретико-методологічних засад наукометрії. Аналіз проблем управління наукою доцільно здійснювати з позицій теорії стратегічного менеджменту та природно почати з обговорення місії науки – її призначення. Відповідаючи на це питання, дослідники відразу натраплять на її подвійність. З одного боку, наука покликана відповідати на запити практики, вирішувати завдання, поставлені державою, суспільством. Це – «прикладна наука». З іншого боку, наука повинна виробляти нове знання, виявляти нові закономірності тощо, незалежно від того, чи дає змогу це нове знання отримувати в даний час що-небудь корисне для практики. Ця сторона місії науки – «фундаментальна наука». Під час дискусій про переваги кількісних або якісних критеріїв оцінювання результативності дослідницької діяльності, на думку доповідачів, необхідно змістити акценти. Від критики